

ARABLAR TOMONIDAN O'RTA OSIYO HUDUDLARINI BOSIB OLINISHI

To'xtasinov Mira'zam Abdujabbor o'g'li

mirazamtohtasinov@gmail.com

Namangan davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8042851>

Annotatsiya

Ushbu maqolada Arablar tomonidan O'rta Osiyo hududlarini bosib olinishi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Poykand, Buxoro, Samarqand, Choch, Farg'ona, Movarounnahr, Marv, Jayhun, Ubaydulloh ibn Ziyod, Qutayba ibn Muslim, Xutakxotun, Marvon, Mug' tog'i hujjatlari.

O'rta Osiyoning qulay geografik hududda joylashgani va go'zal tabiiy iqlimi hamda boyliklari hamisha arablarni e'tiborini o'ziga tortib kelgan. Ma'lumki arablar asosan ko'chmanchi xalq bo'lgan ular bir joyda muqim yashamaganlar. Qayerda yaylovzor bo'lsa o'sha yerda ular yashab kun kechirgan.

Arablarni davlat sifatida shakllanishiga zamin yaratgan omillardan biri bu islom dini bo'lib, din ularni umumiy davlat sifatida tashkil topishini tezlashtirib beradi. Islom dini ularni yagona xalq bo'lib shakllanishiga va o'zga hududlarni zabt etish uchun qulay sharoitlar yaratib berdi. Bunday qulay sharoitlardan arablar unumli tarzda foydalandilar. Arabiston yarim orolida markazlashgan Arab xalifaligi davlatiga asos soladilar. O'zaro qabilalar birlashuvi, islom dinining yoyilishida ilohiy muqaddas kitob Qur'onning o'rni nihoyatda katta bo'ldi. VII asming ikkinchi yarmidan boshlab xalifalik kengaya borib, o'z chegaralarini G'arb va Sharq tomon kengaytirishga harakat qildi. Yaqin va O'rta Sharqning boy viloyatlari qo'lga olinib, nihoyatda uyushgan va jangovar arab qo' shini shiddat bilan harakatlarini boshlab yubordi. Bir vaqtning o'zida arablar o'z yurishlarini Vizantiya va Eronga qarshi olib borishdi. Sosoniylarning so'nggi vakili Eron shohi Yozdigard III (632-651) arablarga qarshi turishga harakat qildL Lekin Kadisiya (636-y.) va Nahavand (642-y.)dagi janglarda arablar qo'shini forslarga qaqshatqich zarba berib, Sosoniylar sulolasiga barham berishdi. Vizantiyaga qarshi qilingan harbiy harakatlar natijasida Falastin, Misr, Suriya, Iroq egallandi. Xalifa Umar ibn al-Hattob (634-644) davrida ilk bora arab istilochiiri Xuroson chegaralarida paydo bo'la boshladilar. Arab xalifaligi VII asming boshlaridan boshlab o'z hududlarini G'arb va Sharq tomonga kengaytirish harakatini boshladi. Xususan 642-yilda

ITALY

ITALY

Nahavanddagi jangda Eron sasoniylari tor-mor etilgach O'rta Osiyo yerlariga hujum uchun imkoniyat yaratiladi.

Dastavval arablar O'rta Osiyi hududlariga bosqinchilik siyosatini yuritish uchun emas balkim, mahalliy aholini sinash va ko'p boylklarni egallash uchun yurish boshlaydilar. Ammo bu hududdagi boylklarni ko'rib arablar bosqinchilik siyosatini emas balki bu boy hududlarni bosib olib shu yerda yashashni Afzal ko'radilar. Shu tariqa arablarni O'rta Osiyoga yurishlari boshlanadi.

Arablar O'rta Osiyo hududlarini ikki bosqichda egallashadi. Bu o'z navbatida sharoitdan kelib chiqib qabul qilingan qaror bo'lib, bunchalik ulkan hududni birdaniga bosib mushkul ish bo'lganligi sababli arablar shu yo'lni tanlaydilar. Bu yo'l ularni O'rta Osiyo hududlarini egallash uchun eng to'g'ri yo'l edi.

Birinchi bosqich 650/651-705-yillarni o'z ichiga qamrab olgan bo'lib, bu yillar oralig'ida arablar yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, bu hududlarni to'liq istilo qilish uchun emas balki, harbiy jihatdan tayyorgarlik ko'rish va mahalliy hukmdorlarni harbiy kuch qudratini sinab ko'rish shu bilan bir qatorda mavjud geografik, harbiy, iqtisodiy, siyosiy joylashuvi haqida ma'lumotlar to'plab, kichik janglar orqali kata o'ljalar ortirish rejasini amalga oshiradilar.

Ikkinchi bosqichda 705-713-yillar oralig'ida bosqinchilik, talonchilik va harbiy janglar orqali O'rta Osiyo hududlarini ketma-ket egallab olishadi.

Arablarning O'rta Osiyoga dastlabki yurishlari Ubaydulloh ibn Ziyod boshchiligida 651-yilda Marvni jangsiz egallash bilan boshlandi. Arablar Amudaryo (Jayhun)dan shimolda joylashgan yerlarga «Movarounnahr», ya'ni, «daryoning ortidagi yerlar» deb nom berishadi. Narshaxiy va arab muallifi Yoqut bergan ma'lumotlarga ko'ra, Muhammad (s.a.v.) payg'ambarimizning o'zlari Movarounnahri bo'ysundirishni muqaddas deb hisoblagan va islomga e'tiqod etuvchilarni bu muqaddas ishga da'vat etgan. 652-yilda arablar Balx shahrini egallashga muvaffaq bo'ladilar. O'sha yili Amudaryodan o'tib Movarounnahrga hujum qilish rejasi arablar uchun muvaffaqiyatsiz tugaydi. Ammo, Xuroson noibi Abdulloh ibn Amir 652-yilda Chag'oniyonni egallashga muvaffaq bo'ladi. Bu esa ilk bor Movavounnahr yerlarini egallash edi. 654-yilda Sug'ddagi Maymurg' qal'asiga arablarning birinchi hujumi bo'ladi. 667-yilda arablar Chag'oniyonga qayta yurish qilib eftaliylarga kuchli zarbalar berishadi. Arablar keng miqyosdagi hujumlarga tayyorgarlik ko'ra boshlagan edilar. Manbalarning ma'lumot berishicha, Movarounnahrga yurish qilishdagi harbiy-siyosiy tayyorgarlikdan biri, xalifalikning Basra va Kufa shaharlaridan

ITALY

SCIENCE AND INNOVATION IN THE EDUCATION SYSTEM

International scientific-online conference

ITALY

50 ming arab oilasi ko'chirib keltirilishi va Xurosonning turli shaharlariga garnizon sifatida joylashtirilishi bo'ldi. 673-yilning oxiri - 674-yilning boshlarida arablarning Xurosondagi noibi Ubaydulloh ibn Ziyod Movarounnahrda hujum qilib, Romitan va Poykandni egallaydi hamda Buxoro shahrini qamal qiladi. Ammo, buxoroliklar va turklarning ittifoqchi qo'shinlaridan qattiq qarshilikka uchragach, sulh tuzishga majbur bo'ladi. 676-yilda Xurosonning yangi noibi Said ibn Usmon Buxoroga yurish qilib, Buxoro malikasi Xutakxotun qo'shinlarini tor-mor etadi va Samarqandga hujum boshlaydi. Ammo bir oy davom etgan bu urushda sug'diylar arablarga qattiq qarshilik ko'rsatadi. Natijada, arablar sulh tuzib orqaga qaytadilar va yo'l-yo'lakay Termizni talon-toroj etadilar. 683-yilda xalifa Yazid vafot etganidan so'ng, xalifalikda toj-taxt uchun kurash boshlanib ketadi. Bunday vaziyatda arablar yana Movarounnahrda hujum qilishdan deyarli to'xtatib, o'z ichki nizolari bilan band bo'lib qolishiga sabab bo'ladi. Xalifa Abdulmalik ibn Marvon (685-705-yy.) davrida o'zaro ichki kurashlarga chek qo'yilib, arablar Movarounnahrda jiddiy harbiy harakatlarni boshlashadi. Umuman olganda, arablarning yarim asr davomida Xuroson noiblari Abdulloh ibn Amir, Ubaydulloh ibn Ziyod, Sayd ibn Usmon, Salmo ibn Ziyod kabilar tomonidan uyushtirilgan hujumlari talon-toroj qilish, o'lkadagi harbiy-siyosiy vaziyatni o'rganish, boyliklarini olib ketish maqsadida uyushtirilgan edi. 704-yilda Qutayba ibn Muslim Xuroson noibi etib tayinlangach, Movarounnahrni butunlay bosib olish harakati boshlanadi. O'rta Osiyodagi siyosiy parokandalik va kichik davlatlarning bir-birlari bilan tez-tez nizolarga borib turishi Qutaybaga nihoyatda qo'l kelgan edi. 706-yilda u katta qo'shin bilan Movarounnahrda yurish boshladi va 707-yil Poykand shahri 15 kunlik qamaldan so'ng egallandi. Arablarga qarshi turklar, sug'diylar umuman, mahalliy aholi o'zaro ittifoq tuzishga erishgan bo'lsa-da, Qutayba nayrang yo'li bilan bu ittifoqni buzishga muvaffaq bo'ldi va 708-709-yillarda Buxoro va uning atroflariga bir necha marta yurishlar qilib, Buxoroni zabt etdi. Qutayba 710-yilda Shuman, Nasaf va Keshni egalladi. 710-712-yillarda Samarqand ixshidi Tarxun va Xorazmshoh Xurzod Qutayba bilan tinchlik sulhi tuzib unga yirik miqdorda boj to'lashadi. Ammo Samarqand aholisining tovon to'lashga qarshilik ko'rsatishi, norozilik natijasida Tarxunning taxtdan ketishi va o'limi, Sug'd podshosi va Samarqand ixshidi sifatida G'urakning taxtga o'tirishi arablarning Samarqandga hujumlari uchun bahona bo'lgan edi. Shuningdek, Qutayba «Tarxunning o'limi uchun qasd olaman», deb e'lon qildi va Samarqandga hujum uyushtirib, 712-yilda uni bosib oldi. Mug' tog'i

ITALY

SCIENCE AND INNOVATION IN THE EDUCATION SYSTEM

International scientific-online conference

ITALY

hujjatlarining ma'lumot berishicha, 712-713-yillarda Sug'd, Choch, Farg'ona va Panjikent hokimlari arablarga qarshi ittifoq tuzib, vaqtincha g'alabalarga erishgan bo'lsada, Qutayba bu ittifoqqa raxna solib, ulami tor-mor etishga muvaffaq bo'ldi. 714-yilda Qutayba ibn Muslim turklardan kelayotgan yordam kuchini to'xtatib qo'yish maqsadida Choch vohasiga qayta bostirib kirdi va Isfijobni egalladi. 715-yilda Qutayba Farg'onaga ikkinchi marotaba yurish uyushtiradi. Shu yili Qutayba o'ziga dushman bo'lgan xalifa Sulaymonga qarshi isyon ko'taradi va mag'lubiyatga uchrab, o'ldiriladi. Shunday qilib, arablar qisqa muddat ichida Movarounnahr hududlarini bosib oldilarki, buning sabablari quyidagicha edi:

1. O'lkada hukm surayotgan siyosiy tarqoqlik va mahalliy hukmdorlarning o'zaro kurashlari arablarga juda qo'l kelgan edi. Chunki parokanda va siyosiy jihatdan tarqoq hududlari alohida-alohida zabt etish Qutayba uchun qulay edi.
2. O'zaro birlashish harakatida bo'lgan va ittifoqchilik uchun harakat qilgan mahalliy hokimlar orasiga Qutayba turli nayranglar bilan raxna solishga erishgan edi va bu hatti-harakatlari ijobiy natija berishi.
3. Arablar o'zaro kurashayotgan hokimlarning biriga ikkinchisini yengishi uchun yordam ko'rsatib, keyin ularing har ikkisini ham birin-ketin bo'ysundirishdi. Misol uchun, Sug'dni zabt etishda Qutayba arab qo'shini bilan bir qatorda Xorazm, Buxoro va Nasafning kuchlaridan harbiy maqsadda foydalangan edi.
4. Arablar Movarounnahr qadar juda katta hududlarni bosib olgan bo'lib, katta boylik va harbiy zaxiralarga ega edilar. Arablar qo'shiniga muntazam ravishda bosib olingan yerlar va ichki viloyatlardan yangi harbiy kuchlar safarbar qilinib turilardi. Bu esa arablar qo'shnida muntazam harbiy bo'linmalarning mavjud bo'lishi va ular har doimo jangovar shaylikda shay bo'lib turishlari arablarni ustunligini ta'minlagan eng asosiy omillardan biri edi.

Xulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlash joizki, arablarni O'rta Osiyo hududlariga bostirib kirishi, bir tomondan salbiy oqibatlarini keltirib chiqargan bo'lsada, boshqa tomondan esa aholi orasida yangi din islom dinini keng miqyosda yoyilishi va aholini bir umumiy dinga o'tishlari uchun zamin yaratdi. To'g'ri dastlab islom dinini hamma aholi qabul qilmadi, ba'zilar nomiga qabul qilib, o'zlarini but va sanamlariga e'tiqod qilar edi. Lekin vaqtlar o'tib hamma bitta umumiy dinga e'toqod qila boshladi. Bu O'rta Osiyo aholisining ijtimoiy hayotidagi eng kata tub burilish yasagan omillardan hisoblanadi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Вамбери X. БУХОРО ТАРИХИ. – Тошкент. 1990. Б. 64.
2. Эшов Б. Узбекистон Давлатчилиги Тарихи. – Т.: Маърифат. 2009. Б. 268.

ITALY

SCIENCE AND INNOVATION IN THE EDUCATION SYSTEM

International scientific-online conference

ITALY

3. Эшов Б.ва Одилов А. Узбекистон Тарихи. – Тошкент. 2009. Б.489.
4. Азамат З. Узбекистон Давлатчилиги Тарихи. – Т.:Шарк. 2001.368.
5. Sagdullayev A. O'zbekiston tarixi. –Т.:Donishmand ziyosi. 2021.В.624.
6. Shamsutdinov R. va Karimov Sh. Vatan Tarixi. –Т.: Sharq. 2010. В.512.
7. Shamsutdinov R. va Mo'minov X. O'zbekiston tarixi. –Т.: Sharq.2013. В.674.
8. www.ziyouz.com

